

TIDINGE VAN DIE GOUDE

Mededelingenblad Oudheidkundige kring "Die Goude"

Redactie:
Jaap Rebel, Henny van Dolder-de Wit,
Jan Kompagnie, Nico Habermehl
Redactieadres: Westhaven 43,
2801 PL Gouda

Secretariaat:
Zoutmanstraat 64,
2806 XD Gouda (tel. 0182 - 516943).
penningmeester/ledenadministratie:
R. F. Stijnis, Vlietenburg 32,
2804 WT Gouda (tel. 0182 - 532278).

Jaargang 16, No. 2 - April 1998

Postrekening nr. 39.70.93 | t.n.v. "Die Goude", Gouda

GOUDSE KLOOSTERS IN DE MIDDELEEUWEN (5) St. Marie, 't convent uptel Gouwe

Henny van Dolder-de Wit

De oprichting.

Zoals bij veel belangrijke documenten het geval is, ging ook de stichtingsbrief van het klooster St| Marie verloren. Voordat de zusters zich definitief aan de Hoge Gouwe vestigden, woon- den zij op korte afstand zuidelijk van het kloos- ter van St. Margriet aan de Spieringstraat, aan- geduid als 'arme susteren van Sinte Marie'. Koen Goudriaan ontdekte een nog oudere datum: 1 september 1403, in het testament van kanunnik Gerrit van Bronkhorst, waarin aan allerlei kloosters legaten worden gedaan, waar- onder 20 gulden 'voor de vergaderingen van arme maagden in Gouda'. Daar andere vrou- wenkloosters buiten dit tijdsbestek vallen, blijft alleen dat van St. Marie over,

In 1421 gaf Jan van Beieren de zusters verlof om een besloten klooster van Augustinessen te stichten, een jaar later werd dit een feit. In 1428 kwam het klooster in moeilijkheden als gevolg van de partijtwisten tussen Hoeken en Kabel- jauwen, die zich in Gouda en omgeving toespit- sten. Vanwege de grote armoede die er in 1429 in het klooster heerste, werden de zusters in twee groepen gesplitst. De zwakkere werden opgenomen in het Margarethaklooster, de jonge en sterke nonnen vestigden zich in een convent aan de Hoge Gouwe, gewijd aan de maagd Maria, dat zich tot het rijkste vrouwenklooster van de stad zou ontwikkelen.

De orde.

Evenals het klooster van St| Margaretha was dat van St. Marie geïncorporeerd in het kapittel van

Sion. Over de visitatoren is niets bekend. Als laatste rector wordt de kanunnik Willem Jacobsz. genoemd. Van hem is een afbeelding bewaard, als schenker van een Glasraam aan het Regulierenklooster, nu in de Van der Vormkapel (nr.62).

Dr. E. Ypma zegt over de taak van een rector of pater: "De rector van een kanunnikessen- klooster was een zeer belangrijk en invloedrijk man. Hij had niet enkel de zorg voor het gees- telijk leven van de zusters, voor het toedienen van de sacramenten en de verschillende liturgi- sche diensten, maar ook in vele zaken van het gewone dagelijkse leven nam hij een beslissen- de plaats in",

De gebouwen.

Langs de Gouwe stonden al in 1390 niet minder dan zeventien percelen, die voor de bouw van het klooster plaats moesten maken. Over de situering schrijft Walvis (II,160): "Dit klooster stond op de Westzijde van de Gouwe, benoor- den de brugge, nu noch de Nonnebrugge gehee- ten, langs de Gouwe tot bijna aan Potters Poort, voorts strekte het zich van de Gouwe tot over verloren kost aan 't Konink| erve. De kerk lag op de hoek bij de Nonnebrugge, had een tooren en sijnen ingang aan de Westzijde, daar heden [1714] noch de ingang van te zien is". Het Koningshof lag aan de Raam. Een latere studie door Marion Kuipers-Verbuijs en Inge| Vis- schedijk achterhaalde de beschrijving door Walvis. Laatstgenoemde maakt tevens melding van "vry wat onlust" tussen de nonnen en de stad over een blinde muur aan de noordzijde van het klooster, die zich uitstreckte langs de Gouwe.

1. Detail uit de plattegrond van G. Braun en F. Hogenberg (1585) Bij nr. 24 het terrein waarop het klooster St. Marie stond. Links daarvan de Potterspoort en bij nr. 8 Rabat.

In de zestiende eeuw gaf het stadsbestuur bevel de muur af te breken, om hier vijftien burgerwoningen te bouwen, hetgeen leidde tot een proces, dat door het klooster werd verloren. Een groot deel van deze huizen werd pas in 1908 afgebroken, om plaats te maken voor de gebouwen van het G.E.B.

Over de verdere inrichting is er slechts een getuigenis van een oud-conventuale van St. Marie, opgetekend in een notarieel stuk, gedateerd 23 april 1609, Daarin deelt zij bijzonderheden mee over een 'corenhuys, brouhuys, waschthuys, maelenhuys en melkenhuys'.

De vrouwenkloosters beheerden vrijwel zeker een min of meer primitieve boerderij. Op de kaarten van F. Hogenberg (1585) en J. Blaeu (1649) is in de hoek van het binnenterrein van het klooster nog een hooiberg te zien. In dit verband is het opmerkelijk dat er in een regest van 15 december 1464 ook sprake is van een 'Hoypoort': "Schepenen binnen Goude oorkonden, dat Kerstant Ghysbrechtsz, verpacht heeft aan de nonnen van sinte Marienklooster aan de Goude, een erf, gelegen in de Oude Hofstede, oostelijk begrensd door het klooster, onder verband van dat erf met toekomstige tinnerage en een daarnaast liggend erf". Boven het afschrift staat: "op een huus neffens onse Hoypoort..dit gheeft nu anno 80 Dird Gherijtsz."

In 1523 werd op in pacht verkregen grond een tuin aangelegd.

Bijeenkomsten van wereldlijke aard waren in de kloostergebouwen van St. Marie geen uitzondering. Het gerecht vergaderde er regelmatig en in 1545 kwamen de Amsterdamse en Goudse burgemeesters er bijeen, waarbij niet minder dan 14 stoop wijn werd gedronken.

Het leven in het klooster.

Zoals veel vrouwenkloosters, bezat het convent van St. Marie weefgetouwen. Goudse linnenwevers, maar ook die in andere plaatsen zagen hierin een gevaar van concurrentie. De zusters ontvingen voor het spinnen en weven geen loon en konden derhalve een lage verkoopprijs berekenen. Ter bescherming van de linnenproducenten werd er in september 1419 een keur uitgevaardigd door de vroedschap, de "Ordonnantie van de linnenwevers". Hierin werd het toegestane aantal weefgetouwen per klooster nauwkeurig omschreven.

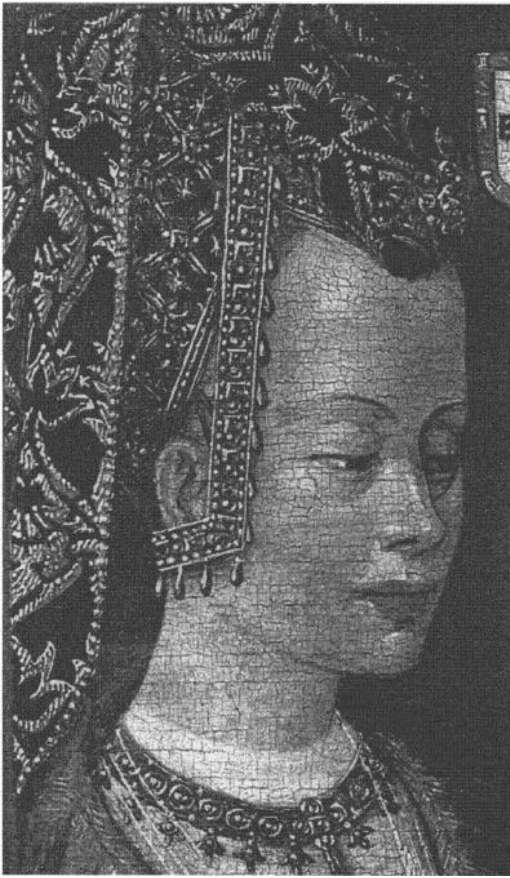
Een plaacaat, in 1446 opgesteld door de Bourgondische hertogen, wees de conventen nog eens op de concurrentie, door hun ambachten de burgers aangedaan.

In 1444 werd Isabella van Portugal, derde echtgenote van Filips de Goede, in zijn opdracht naar Gouda gezonden, vanwege onrust die er onder de burgers heerste, met als oorzaak door de vorst opgelegde forse belastingen. Om de vorstin gunstig te stemmen had de vroedschap besloten haar honderd linnen lakens cadeau te doen, te weven door de zusters van St. Marie. De stadsrekening vermeldt een betaling van 14 groten per el: "Item noch gegeven den nonnen op die Goude van hondert rins elle linnen lakens, die mynre genaedigen vrouwe voirsz. geschenkt worden.."]

In 1453 was er opnieuw gemor onder de linnenwevers, met als gevolg dat onder auspiciën van het stadsbestuur tussen de dekens van het gilde en de zusters werd overeengekomen, dat elk vrouwenklooster niet meer dan zes weefgetouwen mocht bezitten.

Naast de vervulling van hun huiselijke en religieuze verplichtingen hielden de zusters zich ook bezig met het kopiëren van boeken. Enkele uit het scriptorium van St. Marie afkomstige handschriften zijn in het bezit van de Utrechtse Universiteit en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, Wat betreft de omvang van hun bibliotheek is niets bekend.

Een cartularium uit 1483 geeft een indruk van de jaarlijkse vaste inkomsten: rentebrieven op huizen in de stad en tuinen buiten de Potterspoort brachten ca. 950½ gulden op. Landrechten van verpachte gronden in Stein,

2. Portret van *Isabella* van Portugal. Museum voor Schone Kunsten te Gent, afkomstig uit de St.-Pietersabdij aldaar

Nieuwerkerk, Moordrecht en Alphen ca. 252 gulden en lijfrenten ca. 658 gulden, **tesamen** 1866 $\frac{1}{2}$ gulden. Uit deze inkomsten moesten gemiddeld 40 zusters worden onderhouden. Vergelijk daarmee het zeer gegoede klooster van de Oude Nonnen te Amsterdam, dat omstreeks 1500 slechts 1100 gulden aan inkomsten ontving !

Een rijk klooster als St. Marie was een **wel-**come bron van inkomsten voor oorlogvoerende vorsten en pausen ! Toen Karel de Stoute in 1474 de eis stelde dat geestelijke huizen de **net-**to-opbrengst over drie jaar zouden afdragen van sedert 60 jaar verworven goederen, behoorde St. Marie tot de hoogst aangeslagenen: 205 pond 3 schellingen en 3 penningen. Het **Agnie-**tenconvent betaalde bij deze gelegenheid slechts 74 schellingen en 6 penningen. In 1534 stonden alle Goudse kloosters, uitgezonderd de bedelorden van Franciscanen en Clarissen, aan de paus de helft van hun jaarinkomen af om de oorlogskosten tegen de Turken te dekken.

3. Detail uit een zestiende-eeuws schilderij: nonnen in de spinkamer van een klooster. Foto Wim Scholten

Bescherming van het kloosterbezit leidde vele malen tot processen, waarvan door de nonnen van St. Marie er zestien (de meeste van alle Goudse kloosters) werden gevoerd. Een **regel-**matig terugkerende grief van de stedelijke **over-**heid was, dat de conventen niet alleen door erfating goederen en renten verwierven, maar weigerden deze bij het overlijden van een zuster als erfenis aan de familie over te dragen. Op die wijze verviel het bezit in zijn geheel aan het betrokken convent. Ondanks de richtlijnen uit een placaat van 1446 kwam dit herhaaldelijk voor. Een voorbeeld hiervan is het verhaal uit 1528 van Sytgen **Pietersdr.** een gewezen non uit het klooster van St. Marie. Zij trad in het **huwe-**lijk met ene Jan Daems, die een proces **aan-**spande tegen het convent om de goederen die zijn vrouw bij haar intrede in het convent had meegebracht, terug te krijgen. Het betrof een geldbedrag van 17 pond groten Vlaams, **huis-**raad, kleding en juwelen. Het verhaal van Jan Daems luidde als volgt: "...dat de **voirn[oemde]** Sytgen, zyn huysvrouwe, **wesende out** ontrent xiii jaren, was by toedoen van hoeren ouders **gebrocht** in 't convent., ende **corts** dairnae was de moeder van deselve Sytgen de werlt overle-

den, ende daerna en wilde zy nyet langer int voorsz[eide] convent blyven, biddende, dat haer vader dairinne wilde consenteren, maen dezelve haer vader en wilde daer nyet toe verstaen, hair gevende toernige ende dreygelicke woorden, ende omme haer bet daer in te houden, dede hy bereyden een maeltyt ende gaff de voorsz[eide] Sytgen in presencij van haerd vrenden² ende magen, aldaar genoot, ende een notarys, een cedulle die zy moste lesen, inhoudende gelofte van gehoorsaemhey, ende dat zy gaf 't voorsz[eide] convent om Godts wille al hoer goet...". Nadat de vader van Sytgen was overleden kreeg zij toestemming het klooster te verlaten, omdat zij de drie geloften nog niet had afgelegd. Na haar huwelijk volgde het proces, waarbij het Hof van Holland de zaak naar de geestelijke rechter verwees en tegelijkertijd de eiser tot betaling van de proceskosten veroordeelde. Het eind van het liedje zal wel zijn geweest dat Sytgen haar bezittingen nooit terug heeft gezien. Taal vraagt zich af of de vrij slappe houding, die verschillende kanunnikessen van St. Marie bij de komst van de Geuzen naar Gouda hebben aangenomen, niet voortkwam uit het feit, dat meisjes niet uit vrije wil, maar onder druk van hun ouders in het klooster werden aangenomen.

Een achteruitgang van de kloosterfinanciën in de loop van de zestiende eeuw manifesteerde zich ook bij St. Marie. Een jaaroverzicht van pater Willem Jacobsz. uit 1554 laat zien dat het aantal verloren rentebrieven de sinds 1534 aangenomen brieven overtrof. De lijfrenten die door de intredende zusters werden meegebracht vertoonden eveneens een dalende tendens, evenredig aan het verminderde aantal roepingen. Deze oorzaken, vermeerderd met de door paus en landsheer na 1500 opgelegde schattingen, ondermijnden ook in Gouda het aanvanke-lijk economisch zo gunstig bestel van de conventen.

De ondergang.

Het jaar 1572 betekende het einde voor het eens zo welvarende klooster. Wouter Jacobsz. beschrijft in zijn dagboek hoe pater Willem Jacobsz. al voor de komst van Lumey was gevangen gezet, doch weer vrijgelaten. Door tussenkomst van de bevolking werd voorkomen dat het klooster in vlammen opging. Verschillende zusters en ook de socius (assistent-metgezel van de rector of pater) traden in het huwelijk. Tussen 1574 en 1580 ontvingen zeventien nonnen van St. Marie een alimentatie van de stad.

Een deel van de kloostergebouwen werd tijdelijk bestemd voor de verpleging van leprozen.

De kapel, die op de hoek van de Gouwe en het Nonnenwater stond, werd in 1581 verkocht, maar mocht niet worden afgebroken. De vroedschap bepaalde dat de kerk als woonruimte moest worden ingericht. Tussen 1580 en 1586 werden ook de huizen van het convent, staande aan de Gouwe, verkocht. Zo kon de schipper Cornelis Nannen zich in 1586 de eigenaar noemen van een huis, kelder en sacristie, staande aan de Gouwe, strekkende tot het 'sieckhuys'.

Op het overige grondgebied van het klooster ontwikkelde zich een industriële bedrijvigheid door de vestiging van tapijtweverijen, pottenbakkerij en, pijpmakerij en, een stadsvolderij, een zeilmakerij en een kleimolen. Recente opgravingen hebben restanten van deze ambachtelijke nijverheid aan het licht gebracht, evenals de funderingen van enkele vleugels van het klooster. Het bodemonderzoek leverde ook een aantal huishoudelijke voorwerpen op, zoals huisraad, eet-, drink- en kookgerei, bestek, leren schoenen en speelgoed.

De scheepsindustrie was er in 1586 vertegenwoordigd met een kleine werf, aangelegd door Kers Symonsz., na de koop van een huis en erf ten oosten van het convent "staende buiten de dwersgeule van 't voorseyde huis, mitsgaders zoe veel raedinghe voor op 't water, besyden de Zijl, dat hi bequamelick met sijn timmerhuys een schip in 't water brengen sall moghen, breet omtrent 11 voeten, die hi met de straet sall onderhouden".

Na de opheffing van het Leprooshuis als zodanig werd een deel van de huisjes gereed gemaakt door bewoning door proveniers.³ In 1691 kreeg het pand aan de Gouwe na verbouwing een nieuwe ingang en werd bekend als 'het Proveniershuis'. Officieel werd de instelling in 1805 opgeheven, maar in 1807 verbleven er nog 27 proveniers en in 1811 zestien, zij het in behoeftige omstandigheden. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden achttien huisjes voor onbepaalde tijd ter bewoning gegeven aan gehuwde militairen van het garnizoen voor een huurprijs van 50 cent per week. Van 1854 tot 1877 bood het pand onderdak aan arme weeskinderen, het zogenaamde Bestedelingenhuis. Op het achterliggend terrein vestigde zich in 1853 de gasfabriek, die met de twee enorme gashouders aan de Bolwerkzijde lange tijd beeldbepalend was voor de omgeving.

De relatie met de scheepvaart duurde tot ver in de twintigste eeuw. Er heerste aan het Rotterdamse Veer een druk verkeer van turfschepen en het was tevens een vertrekpunt van beurtschippers naar Amsterdam, Leiden, Den Haag, Rotterdam en richting Zeeland.

Bijdesloopvande panden op de hoekvande

4. Het Proveniershuis aan de Hoge Gouwe, dat in 1909 plaats moest maken voor de bouw van het Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf. De beeldhouwde festoenen die het raam boven de deur flankeren zijn nog te zien in de gevel van het Stedelijk Museum 'Het Catharina Gasthuis' aan de tuinzijde.

5. Het Nonnenwater, toen nog Rotterdamse Veer geheten. Links het Lazaruspoortje dat nu toegang geeft tot het Stedelijk Museum en de Catharinatuin Achter de Kerk. Het huis op de hoek van het Nonnenwater en de Hoge Gouwe laat in de gevel op de eerste verdieping en het schuine dakprofiel sporen zien van de kloosterkapel.

Gouwe en het Nonnenwater in 1953 werden fundamente van de kapel gevonden, evenals de skeletten van twee vrouwen. Bouwsporen van de kapel, die ongetwijfeld in de huizen aanwezig waren gingen hiermee voorgoed verloren.

Geraadpleegde literatuur:

Marion Kuipers-Verbuijs en Inge Visschedijk, Gouda 'Het Bolwerk'. SAHM 501 B 139. (Stage-opdracht VU Amsterdam 1994).

J. Taal, De Goudse kloosters in de middeleeuwen. (Die Goude 11 1960).

Idem, De archieven van de Goudse kloosters. ('s-Gravenhage 1957).

Koen Goudriaan, De vroegste kloosterstichtingen in Gouda. Tidinge 14 (1996) 10-18, Rechtsbronnen der stad Gouda. (Martinus Nijhoff 's-Gravenhage 19 17).

NOTEN

1 stoop: vochtmaat van 2 kan, ca. 2 liter

2 vriden: familieleden

3 proveniers: mannen of vrouwen voor wie het bezwaarlijk werd (bijvoorbeeld door ouderdom) voor zichzelf te zorgen brachten hun geld en goederen in, waarbij zij tot hun dood in een instelling konden verblijven.